

ЛЕВИЦЬКА ОКСАНА,

аспірантка кафедри культурології

Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, м. Київ

ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ЗМІСТУ ТА ЗНАЧЕННЯ ПЕРШОЇ ДИСЕРТАЦІЇ М. І. КОСТОМАРОВА "ПРО ПРИЧИНИ І ХАРАКТЕР УНІЇ В ЗАХІДНІЙ РОСІЇ"

У статті розглядається перша магістерська дисертація М. І. Костомарова "Про причини і характер унії в Західній Росії" як унікальний твір, у якому вперше центральною проблемою для автора стала народна історія. Проаналізовано дійсні причини ліквідації дисертації і її наукове значення. Переглянуто зміст твору й основні проблеми, котрі не досліджувалися науковцями раніше.

Ключові слова: Берестейська унія; ідеологія; унієзнавча позиція; релігія; собори; національність; самоідентифікація; культура; православ'я; католицизм; уніатська церква.

Постановка проблеми. Наукова діяльність М. І. Костомарова розпочинається темою Берестейської унії 1596 року.

29 листопада 1841 року в Харкові філософський факультет видає дозвіл на друк дисертації Миколи Костомарова під назвою "Про причини і характер унії в Західній Росії" для отримання звання магістра історичних наук. Відтоді розпочинається історія наукових пошуків талановитого історика, публіциста, етнографа, поета, полеміста, громадського діяча, котрий лише нещодавно посів гідне місце в культурному й науковому просторі України. Потенціал його творчості настільки невичерпний, що, незважаючи на кількість матеріалів, присвячених його персоналії, багато піднятих ним проблем залишаються неопрацьованими. Наприклад, перша його дисертація, яка є, на нашу думку, унікальним твором, у якому автор вперше виклав свої погляди на значення народної історії, перебуваючи під впливом романтизму, і котра незаслужено забута науковцями через стереотипи та традиції історіографії, що віднесли її чи не до єдиного невдалого твору М. Костомарова.

Стан вивчення проблеми. Історію написання й захисту, котрий не відбувся, ми дізнаємося з автобіографії М. Костомарова, а також від його співвітчизників О. Корсуна (Корсунова) [10], М. І. Сухомлинова [26], В. І. Семішовського, Н. А. Білозерської [1]; представників наукової думки кінця XIX - початку XX століття: М. Драгоманова, І. Айзенштока [2], М. Грушевського [3], Д. Чижевського, І. Крип'якевича [18]; а також від сучасних російських та українських авторів: Т. П. Чалої [30], А. Ф. Смирнова [24], Є. Єльянова, С. А. Копилова [9], Л. Тимошенка [27-29], О. Кияна [8], В. В. Міхєєвої [20], М. Т. Яценка [33], Ю. Пінчука [22]. Із цих джерел можна довідатися, що М. Костомаров узимку 1840 року розпочинає роботу над магістерською дисертацією, котру узгоджено на кафедрі й рекомендовано до захисту 1841 року.

Для розуміння особливостей смислового наповнення першої дисертації М. І. Костомарова, необхідно з'ясувати причини її ліквідації.

Метою статті є переосмислення значення та змісту магістерської дисертації М. І. Костомарова "Про причини та характер унії в Західній Росії". Важливим завданням для нас є спростування свідчень про низький ака-

демійний рівень магістерської дисертації, а також доведення оригінальності смислового наповнення тексту, котрий має право стати поряд з іншими визнаними роботами автора. Також необхідним є виявлення дійсних причин ліквідації магістерської роботи, аналіз її змісту та мети написання.

Виклад основного матеріалу. Свідченням недостатньої уваги до першої дисертації М. І. Костомарова є її бібліографічна рідкість. Робота була перевидана в 1928 році Михайлом Грушевським у збірнику "Науково-публіцистичні й полемічні писання М. І. Костомарова" [3] та з того часу у видавництвах більше не з'являлась. Вона не часто є предметом аналізу в науковій літературі, виняток складають біографічні дослідження, де відтворюється історія невдалого захисту наукової роботи, що завершилася спаленням усіх можливих екземплярів. Проводячи аналіз бібліографічного надбання щодо дисертації "Про причини і характер унії в Західній Росії", ми виявили матеріал, який відноситься, в основному, до другої половини XIX - першої половини XX століть. У повоєнні часи творчість М. І. Костомарова не вивчалась. У 1967 році відбулося святкування 150-річчя від його дня народження й поновлення вивчення творчого надбання Миколи Івановича. Говорячи про сучасність, зауважимо, що, окрім описових згадок, проблемою дисертації майже ніхто не займався. Можна назвати ім'я історика, який присвятив свою наукову діяльність М. І. Костомарову, заторкнувши питання першої дисертації, це Ю. Пінчук [22]. Набагато глибше дослідив історію роботи молодого М. Костомарова історик Л. Тимошенко [29]. Він систематизував матеріал, пов'язаний з унійною дисертацією, і спробував дати власну оцінку праці та її історії, подав свої зауваження щодо усталених поглядів.

Традиційно в літературі панує думка, що названа праця була визнана недостатньою для наукового визнання, містила історичні помилки, недостатньо матеріалу для певних висновків, у ній не було критичного погляду, не співпадали зміст і тема. Але остаточна оцінка, якою керуються й досі, сформована на основі самокритики Миколи Івановича, котрий згодом охарактеризує свою магістерську роботу як поверхову, де мало опрацьовано літератури, як незрілу [13, с. 210]. Часто

ці слова повторюються в дослідницькій літературі науковцями для загальної характеристики дисертації. Наукова робота, дійсно, містила недоліки й не може слугувати зразком для сучасності у вивченні Берестейських подій, але для 1840-1842 років вона була не просто актуальною, але й містила нові, нетрадиційні висновки про характер унії.

На нашу думку, точка зору, що зміст роботи не відповідав науковим вимогам, є невиправданою з огляду на те, що факультет і Рада університету затвердили й підтримали тему й зміст дисертації, а з усієї комісії лише П. П. Гулак-Артемівський, ректор Харківського університету, та професор філософії М. Н. Протопопов дали негативні відгуки на дисертацію, тому вона була рекомендована до захисту кафедрою [20, с. 141]: "За постановою 1-го відділення філософського факультету, від 22 листопада 1841 року, внаслідок більшості позитивних відгуків, надрукувати. 29 листопада 1841 року. Декан відділення, статський радник і кавалер Петро Артемівський-Гулак". Цей текст був видрукований на заголовній сторінці дисертації "Про причини і характер унії в Західній Росії" [26, с. 48] і свідчить про неадекватність оцінки дисертації, як незадовільної з наукової точки зору. Та заради історичної справедливості переглянемо претензії критиків, що вказували на наукову недостатність роботи. У чому саме вбачав недоліки Гулак-Артемівський, допомагає дізнатися співвітчизник і товариш М. І. Костомарова В. М. Білозерський. Завдяки цитуванню О. Кияна дізнаємося, що автор дисертації "...не виявив початку підготовки наперед задуманого римськими єпископами плану унії, тобто, задовго до того часу, коли вона явилася відкрито в суспільному житті..." [8, с. 79]. Усі решта зауважень - петербурзького академіка П. Г. Устрялова, міністра народного просвітництва С. С. Уварова, князя Н. А. Цертелєва, патріарха Інокентія Борисова, які знаходимо в документах, поданих М. Сухомлиновим, І. Айзенштоком та ін. - свідчать радше про політико-ідеологічні причини заборони захисту й не мають нічого спільного з науковою критикою. Бентежить той факт, що Гулак-Артемівський у результаті своїх критичних зауважень прокоментував Костомарову "або ув'язнення, або заслання" [22, с. 133]. Отже, виникають сумніви, що ця репліка стосувалася наукової праці. Рефлексує відносно науково-історичної цінності унійної дисертації М. С. Грушевський і як фахівець дає їй негативну оцінку, зауважуючи, що монографія "Південна Русь в кінці XVI століття" стояла на ряд вище попередньої дисертації [3, с. 7]. Згідно із цим судженням зауважимо: магістерська дисертація М. Костомарова написана впродовж 1840-1842 років, а монографія "Південна Русь в кінці XVI століття" - у 1861. Різниця у 20 років - це не лише зміна поглядів та уявлень автора, обережність після ув'язнення, а також доступ до нової інформації. Завдяки спогадам О. Корсуна (Корсунова) ми довідуємося, що в 1940 році М. І. Костомарову історію відносин України й Польщі можна було почерпнути лише з дум, народних переказів та "Історії Русів" Георгія Косинського, бо тоді ще не відомі були "Пам'ятники Тимчасової комісії для розбору древніх актів"(1845) [16, с. 200]. Також нам відомо, що в "1851 році Петербурзька Археографічна комісія оприлюднила четвертий том актів, майже цілком присвячених історії Київської митрополії та унії" [27, с. 78].

Отже, всі розглянуті нами вище зауваження критиків і рецензентів ведуть до висновків, що ступінь розробленості й наукової ваги праці не має відношення до знищення дисертації. Магістерська робота була визнана

кафедрою і Радою університету й рекомендована до друку, а політико-ідеологічні причини знищення тексту дисертації легко довести, з'ясувавши коло осіб, котрі фігурували в цій справі. Першим, хто помітив неспівпадіння змісту праці з ідеологією імперської державності, був архієрей Інокентій Борисов.

Олександр Корсун (Корсунов), товариш Миколи Івановича, котрий отримав один із розісланих перед захистом екземплярів дисертації, пригадує, як М. І. Костомаров прийшов забрати її й повідомив, що Інокентій присікався до слів на першій сторінці, зокрема таких: ""Константинопольський патріарх, не дивлячись на всю нищість свого сану", замість свого значення "після завоювання турками Візантійської імперії..." і дисертацію анулювали [16, с. 208]. Хоча, на нашу думку, далеко не ці слова посприяли знищенню праці, вони були лише приводом призупинити захист. Цікавим історичним фактом є те, що М. Костомаров з архієреєм знаходився в дружніх стосунках, вони часто зустрічалися навіть після заборони захисту. Друзі переконали молодого вченого, що справжніми винуватцями провалу захисту є С. Уваров, міністр народної освіти, і професор М. Устрялов, але провина Інокентія є очевидною. Більшість дослідників схиляються до думки, що саме ця духовна особа першою звернула увагу на так звані "неугодні" рядки в науковій праці дисертанта. Після знайомства з епістолярною спадщиною Борисова навіть найменші сумніви в його непричетності зникають. Він пише, як зауважив невідповідності в думках молодого історика з усталеною позицією владних структур [6, с. 387]. Із цього листа Інокентія відкриваються докази, які вказують на центральну причину знищення дисертації, на них звертає увагу Леонід Тимошенко: "Відгомін про "воз'єднання" уніатів з російським православ'ям був таким сильним... що цензура ніколи б не допустила публікацію праці". Тобто, унійна позиція М. І. Костомарова не влаштувала церковну й світську владу і була недоречною в умовах намагань розправитися з унійною церквою в 1839 році. Також завдяки листуванню стає відомим факт дружби Інокентія з Гулаком-Артемівським; на це вказують слова Інокентія: "Це змусило мене повідомити своє побоювання главам тутешнього університету, і вони, абсолютно поділяючи його, зважились призупинити диспутанта..." [6, с. 387]. Професор І. Айзенштоком першим звертає увагу на це цитування і вносить Гулака-Артемівського у список тих, хто посприяв знищенню дисертації [2, с. 23]. Російський історик А. Ф. Смирнов упевнений: "Саме він (Інокентій) напоумив помічника опікуна Харківського навчального округу Н. А. Цертелєва відправити дисертацію в столицю на експертизу в Міністерство народного просвітництва" [24, с. 18]. Редактори періодичного видання "Русская старина" 1878 року у посиланні до статті про діяльність архієпископа Інокентія твердо впевнені, що він був просто донощиком [6, с. 388]. Єдиним, хто у своєму дослідженні відстоює непричетність Інокентія, є М. І. Сухомлинов, але докази його базуються лише на позитивному авторитеті ієрарха [26, с. 51].

Власну думку щодо заборони дисертації М. Костомаров висловлював неохоче. У своїх автобіографіях він повідомляє лише голі факти. Але згодом, у 1847 році, він пише драму "Кремущій Корд", котра своїм сюжетом нагадує історію його дисертації. Головна ідея твору полягає у викритті науковцем справжньої причини заборони власної дисертації - неузгодженість із позицією владних структур.

Проблематика наукової роботи обрана М. Костомаровим не випадково. Тема унії була доволі актуаль-

ною на той час. Якщо звернутися до історичних джерел, то ми прослідковуємо, що в другій половині XIX століття відбуваються певні події, що сприяли активному обговоренню унійних проблем у суспільстві. А саме: у 1839 році у Полоцьку Литовський єпархіяльний єпископ греко-католицької церкви разом із двома уніатськими архієреями Полоцьким Василем Лужинським і Берестейським Антонієм Зубком прийняв акт приєднання уніатської церкви до православ'я" [25]. Леонід Тимошенко висловлює цікаве судження щодо мети написання унійного твору. Цитуючи Г. Лужницького, він стверджує, що "Костомаров написав свою дисертацію у зв'язку із переслідуванням католицької церкви на Холмщині, бо не міг зрозуміти, чому цар Микола так криваво розправляється із українцями-католиками" [29, с. 92]. Ця теза має право на існування, бо Микола Іванович як гуманіст, для котрого насильство - це основа життя суспільства, негативно сприймав насильницькі програми політики царизму. Він не співчував унії. Релігійні кризи автор розглядав як історично виправдані факти, що є стимулятором змін і розвитку. Насильницька ліквідація унії чи гоніння розкольників стимулює спротив і розпалює інтерес - так роздумує М. Костомаров у працях про розкольників XVII ст., така позиція властива й для унійної дисертації [7].

Отже, Микола Іванович, керуючись інтересами й поглядами історика, не міг обійти стороною подію ліквідації унії.

Також актуальність теми Берестейської унії співпала із зацікавленням історика народними рухами часу Б. Хмельницького. До написання наукової роботи унійна тематика пройшла апробацію в художніх творах "Сава Чалий" (1839), "Переяславська ніч" (1841). Тут автор словами головних героїв уперше дає своє розуміння Берестейської унії.

Науковці, котрі зверталися до змісту праці "Про причини і характер унії в Західній Росії", акцентують на історичному компоненті праці, ігноруючи значущість теми унії як релігійного феномену, що, на наше переконання, є абсолютно необґрунтованим.

Загалом М. Грушевський характеризує дисертацію як роботу суто історичного спрямування, де релігійна ідея не цікавить автора [3]. Аналогічної точки зору дотримується І. Айзеншток: "І унія цікавила Костомарова лише остільки, оскільки вона зробилася політичним завданням..." [2, с. 22]. З його позицією погоджується й сучасна дослідниця В. В. Міхєєва [20, с. 140]. На думку Юрія Пінчука, Микола Іванович майстерно висвітлив національно-визвольні події під оболонкою релігійних відносин [21, с. 133]. Зауважимо, що Леонід Тимошенко першим звернув увагу на применшення важливості унієзнавчої проблематики в роботі "Про причини і характер унії в Західній Росії". Він наголошує на необґрунтованості позиції дослідників, котрі применшують значущість унійних поглядів Миколи Івановича, а також схиляється до думки, що саме через ці погляди автор зазнав гоніння [29, с. 92].

Ми не ставимо під сумнів прерогативу історичних інтересів автора, на котрих наголошують провідні науковці, але інтерес до релігійних проблем, який часто домінує в його працях, важко заперечити. Осмислюючи будь-яку проблему як історик, Микола Іванович опирався, ставив акцент, що не характерно для історичної науки того часу, на релігійні, психологічні, морально-етичні чинники. Берестейська унія була саме тією подією, через яку вони виразились. На користь релігійної зорієнтованості свідчить й епіграф до дисертації:

*О Боже мій милий!
Дивитися горе,
Що тепера на сім світі
Віра віру бере.
О Боже мій несконченній
Що ся тепер стало?
Усе віра, усе віра,
А милості мало [20, с. 147].*

Доказом важливості для М. Костомарова релігійно-го компонента в роботі над Берестейською унією є його уподобання серед представників світової наукової думки. "Микола Костомаров з'явився на сцені української історіографії в перехідну добу, коли залишки пізньопросвітницького раціоналізму поступилися потужній романтичній хвилі" [32]. Ідеями романтизму була проникнута творчість Миколи Івановича. Де-Пуле взагалі вважає ідеалізм і мрійливість хворобою харків'ян [4, с. 107]. До останніх він відносить і М. І. Костомарова. "Костомаров сполучав захоплення романтикою філософії Шелінга з християнством та цікавістю до мистици", - так описує інтереси молодого історика Д. Чижевський [31]. У розвідках науковців ми знаходимо свідчення про ту колосальну кількість впливів, що мали місце в житті М. Костомарова, зокрема це німецькі просвітники, загальноєвропейський романтизм, міфологічна, а також культурно-історична школи та ін. Ще однією причиною зацікавленості релігійними питаннями в історії була розробка концепцій усезагальної історії, у рамках яких різні цивілізації та релігії формувалися в певній часовій і логічній послідовності (Гердер, Шлегель, Гегель, Шлегель-Ермахер), а представник цих концепцій Й. Г. Гердер, для якого вивчення релігії у відриві від вивчення історії суспільства неможливе, був у М. І. Костомарова в особливій пошані [17, с. 19-20].

Отже, впливи світової наукової думки формували особливості мислення автора і вплинули на становлення його науково-історичного світогляду.

Нехтуючи стандартами офіційної імперської науки, дошукуючись в історичних реаліях того, що інші відкидали в силу політичних чи ідеологічних принципів; зміщуючи акценти з головного на другорядне, можна дійти нових, цікавих висновків, котрими наповнена робота та і загалом творчість М. І. Костомарова.

Розглянувши об'єктивні причини заперечення наукової цінності магістерського твору й звернувши увагу на його особливості, ми можемо розглянути й проаналізувати його зміст.

Вивчаючи історію Берестейської унії, М. Костомаров розпочинає з найголовнішої, на його думку, причини - це розкол християнства на дві гілки: східну й західну, котрі згодом у процесі християнізації Європи сіяли ненависть одна до одної в новонавернених. Саме таке негативне уявлення про західне християнство отримала, як він вважає, Київська Русь, прийнявши віру від Візантії. Це твердження вже давно не відповідає історичним реаліям. За новітніми даними українських науковців, новонавернені народи, дійсно, приставали до західного або східного християнського напрямку: "Єдине виключення складають українці, в котрих східнохристиянська орієнтація не встановилася безповоротно" [14, с. 11-12].

Наступне, на що звертає увагу М. І. Костомаров, це територіальна єдність. "Доки Русь була єдиною, то й православ'я було єдине, але у XII столітті почалися процеси роздроблення земель" [Там само, с. 3]. У цьому твердженні автор ставить за мету показати, що роздробленість земель Київської Русі визначила різновек-

торність розвитку суспільства й християнської релігії загалом. Різноманітність і відсутність чітких орієнтирів у розвитку сприяли формуванню кризової ситуації в релігійній сфері, що становила основу буття народу.

Не останню роль серед причин унії автор відводить моральному й духовному занепаду східної церкви. Сучасні історики моральну деградацію православного духовенства не відносять до причин унії. Наприклад, Леонід Тимошенко вважає, що католицизм переживав не менші проблеми у сфері моралі й духовної чистоти, тому нелогічним видається твердження, що унія приймалася з метою відновлення морального авторитету [28].

М. І. Костомаров для означення необхідності вибору унійного сценарію для покращення політичного, організаційно-церковного й культурно-просвітницького становища висвітлює весь історико-політичний процес перебування української території в складі Литви та Польщі, поступову асиміляцію населення й втрату національної ідентичності, підводячи нас до розуміння, що православна релігійність залишилась тією єдиною ланкою, що поєднувала та зберігала націю, саме тому наслідками унії була визвольна боротьба. Згідно із сучасним визначенням, унія знаменувала собою початок самовизначення нації як окремої одиниці, котра змушена існувати посеред західноєвропейських впливів, залишаючись зорієнтованою на східну християнську традицію. За М. Костомаровим, унія - це загроза національному існуванню українців, бо для нього проект Іпатія Потія є нічим іншим як простим прийняттям римокатолицизму. Він вважає, що було не просто прийнято первенство папи, а повністю католицька релігія, а східну обрядовість католики зберегли з єдиною метою, щоб непомітно й поступово для народу перетворити православ'я на католицизм [14, с. 19]. На сьогодні існує неоднозначне судження, чим була унія насправді, одна сторона критикує тлумачення Берестейської унії 1596 року як просте прийняття католицизму, інша наголошує, що термін "унія" є формальним, а "ідеологія й будівництво Берестейської унії І. Потія, Й. Кунцевич, В. Рутський, розуміючи всю нереальність загальної унії в ситуації XVI - початку XVII ст., бачили кращу перспективу розвитку своєї церкви в інтеграції з церквою католицькою" [21, с. 17].

М. Костомаров не акцентує на оголошенні унії й перебігу православного та уніатського соборів, очевидно, для ретельного аналізу й відтворення подій у нього не було достатньо матеріалів. Він обмежується короткими відомостями про прочитання папської булли в соборі Св. Миколая і реакцію на події в Бересті Костянтина Острозького, що завершилась православним собором. Набагато цікавішими є судження автора щодо наслідків Берестейського єднання. Він робить висновки, які не можна отримати з ним написаного тексту. Критики вбачали в цьому недолік, але деякі історики, наприклад, Леонід Тимошенко, наголошують на унікальній інтуїції автора, здатності бачити наперед [29, с. 91]: "Він відчував, що унія це щось більш значне, ніж про неї прийнято знати. Не маючи достатньо джерел для своїх висновків, Микола Іванович стверджує, унія відіграла вирішальну роль в історії українського народу: "Унією здійснилось відродження Русі... вона вказала нам шлях до європейських народів..." [14, с. 21]. Особливістю його думки є те, що він вказує на позитивні сторони унії, уважаючи її абсолютно негативною подією для православної церкви. У цьому вбачають непослідовність, але, на наше переконання, немає причини

сумніватися в послідовності історика, якщо знати, що кожному, навіть негативну зміну в церковному устрої автор уважав природною необхідністю, що слугує поштовхом до необхідних історичних перетворень. Саме тому, для М. Костомарова унія відіграла більше позитивну, ніж негативну роль, вона зберегла православ'я і водночас націю, бо основою самосвідомості нації на той час бачилась православна релігія; унія сприяла розвитку освіти й культури; спричинила національно-визвольну війну за незалежність. У статті ми не ставимо собі на меті охарактеризувати М. І. Костомарова як поборника унійної ідеї. Микола Іванович негативно змальовував унію як історичний факт. Він заперечував будь-яку можливість її історично довгого існування. Не підтримуючи точки зору Леоніда Тимошенка, котрий стверджує, що для М. І. Костомарова "унія - це боротьба свободи совісті з деспотизмом" [29, с. 91], ми стверджуємо протилежне, унія для нього - це втілення деспотизму, і тут Микола Іванович категоричний, але як історик, він бачив у ній народну необхідність та об'єктивно вказав на її наслідки [29, с. 21].

Висновки

М. І. Костомаров не міг повною мірою оцінити значення Берестейської унії, бо воно було ще попереду, але ми можемо вказати на новаторчу думку автора, котрий у час жорсткої цензури спробував об'єктивно дати оцінку наслідкам Берестейської унії й вказати, що заслуга її в тому, що вона дала українцям розуміння духовного єднання нації, а також стала вказівником на шляху до європейських цінностей.

Отже, перша магістерська дисертація "Про причини й характер унії в Західній Росії" презентує ранні ідеї М. І. Костомарова, які є вкрай важливими для реконструкції його спадщини. Указана робота рідко є предметом дослідження науковців через ряд стереотипів, котрі склалися в академічних колах. Такі твердження, як недостатній науковий рівень, історичні помилки, недостатність матеріалу для аналізу, відсутність критичного погляду, незбігання змісту й теми ми спростували завдяки історичному фактажу, доводячи необґрунтованість висунутих звинувачень і наголошуючи на їхніх політико-ідеологічних основах. Також нами розглянуті підстави, котрі вплинули на зміст і формат дисертаційного дослідження М. І. Костомарова. Основними з них є впливи німецьких просвітителів та загальноєвропейського романтизму, а також актуальність обговорення подій Берестейської унії через її ліквідацію в 1839 році.

Аналізуючи берестейські події в роботі дисертанта, ми простежили, як відбувалося становлення наукової думки історика, розкривалася новизна поглядів, відхід від наукових стандартів бачення проблеми, що були тісно пов'язані з офіційною російською історичною доктриною. Опираючись на набутки європейської наукової думки, автор формує своє бачення історії, у якій основну роль відіграють чинники, котрі не враховувались раніше через зосередження на суто історичному компоненті роботи. У статті ми спростовуємо твердження про відсутність зацікавлення автора унійною проблематикою й відзначаємо, що унія цікавила автора не лише як історичний феномен. Основу його праці складає релігійний фактор та його вплив на історико-політичні та соціальні процеси, саме тому М. І. Костомаров так багато уваги приділяє наслідкам унії.

На нашу думку, Берестейська унія - саме та подія, через яку автор продемонстрував новизну й подекуди неочікувану крайність своїх висновків (характеристика

унії як поступу й прогресу і т. ін.), а також розкрив необхідність дослідження релігійного компонента для розвитку гуманітарного знання. Тому нашим основним завданням стало ствердження науково-історичної цінності дисертаційного дослідження М. І. Костомарова та його значення для релігієзнавчої думки України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Автобіографія Николая Ивановича Костомарова. С предисловием В. И. Семьевского и примечаниями Н. А. Белозерской [Електронний ресурс]. - М., Г. 6, 1885. - Режим доступу : http://starietknigi.info/Zhurnaly/Russ_mysl/Russkaya_mysl_1885_05.pdf.
2. Айзеншток Ієремія. Перша дисертація Костомарова: матеріали про спалення його дисертації в 1842 році / Ієремія Айзеншток. - Б.м., Б.р. - С. 21-27. - Папка № 361.
3. Грушевський М. С. З публіцистичних писань Костомарова / М. С. Грушевський // Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова зібрані заходом Академ. комісії української історіографії / Іст. секція Всеукр. АН ; [ред. М. Грушевський]. - К. : Держ. вид. України, 1928. - С. I-XVII.
4. Де-Пуле М. Харьковский университет и Д. И. Качановский: Культурный очерк и воспоминания из 40-х годов / М. Де-Пуле // Вестник Европы. - Январь, 1874. - Кн. 1. - С. 75-116.
5. Драгоманов М. Микола Іванович Костомарів: життєписний очерк / М. Драгоманов. - Львів : Друк. наук. тов. ім. Шевченка, 1901. - С. 7-25.
6. Иннокентий, архиепископ Херсонский и Таврический, 1880-1857 гг. // Русская старина. - 1878, ноябрь. - Т. 23. - С. 367-369.
7. Исторические монографии и исследования Николая Костомарова. - СПб. : Типография А. Траншеля, 1872. - Т. 12. - С. 345-462.
8. Киян Олександр. Науковий опонент Костомарова. [Електронний ресурс] // Київська старовина. - К., № 4, липень-серпень, 1993. - Режим доступу : <http://www.ursr.org/ks/93/04/html/pages.html>.
9. Копилов С. А. Епістолярії вчених-істориків як історіографічне джерело [Електронний ресурс] / С. А. Копилов. - Режим доступу : http://esteticamente.ru/portal/Soc_Gum/Npkrnu/Ist/2008_18/18.15%20Kopylow.htm.
10. Костомаров М. І. Кремуций Корд // Костомаров М. І. Твори : в 2-х тт. / М. І. Костомаров. - Т. 1: Поезії; Драми; Оповідання / [упоряд., передм. та приміт. В. Л. Смілянська]. - К. : Дніпро, 1990. - С. 291-330.
11. Костомаров М. І. Переяславська ніч // Костомаров М. І. Твори : в 2-х тт. / М. І. Костомаров. - Т. 1: Поезії; Драми; Оповідання / [упоряд., передм. та приміт. В. Л. Смілянська]. - К. : Дніпро, 1990. - С. 217-275.
12. Костомаров М. І. Сава Чальый // Костомаров М. І. Твори : в 2-х тт. / М. І. Костомаров. - Т. 1: Поезії; Драми; Оповідання / [упоряд., передм. та приміт. В. Л. Смілянська]. - К. : Дніпро, 1990. - С. 166-217.
13. Костомаров М. І. Автобіографія // Костомаров М. І. Слов'янська міфологія. Вибрані твори з фольклористики й літературознавства / М. І. Костомаров. - К. : Либідь, 1994. - С. 428-651.
14. Костомаров Н. И. О причинах и характере унии в западной России / Н. И. Костомаров // Науково-публіцистичні й полемічні писання Костомарова зібрані заходом Академ. комісії української історіографії / Іст. секція Всеукр. АН ; [ред. М. Грушевський]. - К. : Держ. вид. України, 1928. - С. 2-141.
15. Костомаров Н. И. Южная Русь в конце XVI века [Електронний ресурс] / Н. И. Костомаров. - Режим доступу : <http://www.sedmitza.ru/lib/text/438895/>.
16. Корсунов А. А. Костомаров Н. И. / А. А. Корсунов // Русский архив. - 1890. - № 10. - С. 199-222.
17. Красников А. Н. У истоков современного религиозиеведения / А. Н. Красников // Классики мирового религиозиеведения. Антология. Т. 1 / [сост. и общ. ред. А. Н. Красникова]; [пер. с англ., нем., фр.]. - М. : Канон+, 1996. - С. 17-3025.

18. Крип'якевич І. На крилах романтизму [Електронний ресурс] / І. Крип'якевич // Історія української культури / [за ред. І. Крип'якевича]. - Львів : Видання Івана Тиктора, 1932. - С. 322-338. - Режим доступу : <http://elib.nplu.org/view.html?id=124>.

19. Маркевич А. Костомаров Николай Иванович [Електронний ресурс] / А. Маркевич // Большая биографическая энциклопедия. - Режим доступу : http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/61830/%D0%9A%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B2.

20. Михеева В. В. Николай Иванович Костомаров в Харькове (1883-1844). Начало пути / В. В. Михеева. - Харьков : ФОРТ Тимченко, 2007. - С. 18-146.

21. Недавна О. В. Греко-католицизм в контексті духовного самовизначення українців між християнським Сходом і Заходом [Електронний ресурс] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : 09.00.11 / О. В. Недавна. - К., 1999. - 19 с. - Режим доступу : <http://library.nuft.edu.ua/ebook/file/nedavnya589.pdf>.

22. Пінчук Ю. А. Слобожанщина - місце народження й становлення М. І. Костомарова як історика / Ю. А. Пінчук // Вибрані студії з костомаровознавства ; [ред. колегія: П. Сохань (голова), Д. Бурім, І. Гирич, Я. Каракура, О. Маврін, В. Наумка]; НАН України. - К. : Інститут укр. археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2012. - С. 131-134.

23. Романтизм і месіанізм в історіософії Костомарова [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://art-yukh.livejournal.com/3307.html>.

24. Смирнов А. Ф. Страницы жизни и творчества историка / А. Ф. Смирнов // Костомаров Н. И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. В 3-х кн. Кн. I. - М. : Олма-Пресс, 2003. - С. 7-84.

25. Стоколос Н. Нищення набутків уніатської церкви на Правобережній Україні напередодні її офіційного скасування в 1839 [Електронний ресурс] / Н. Стоколос, Р. Шереток. - Режим доступу : <http://vuzlib.com/content/view/1597/52/>.

26. Сухомлинов М. И. Уничтожение диссертации М. И. Костомарова в 1842 году [Електронний ресурс] / М. И. Сухомлинов // Древняя и новая Россия. - 1877. - № 1. - С. 42-55. - Режим доступу : http://starietknigi.info/Zhurnaly/DNR/Drevnjaja_i_novaja_Rossija_1877_01_04.pdf.

27. Тимошенко Л. Берестейські собори у жовтні 1596 року. Історіографічний досвід [Електронний ресурс] / Л. Тимошенко. - Режим доступу : http://www.shron.chtyvo.org.ua/Tymoshenko_Leonid/Berestejski_sobory_u_zhovtni_1596r.pdf.

28. Тимошенко Л. Кризис церковной жизни Киевской православной митрополии в конце XVI в. как причина Брестской унии [Електронний ресурс] / Л. Тимошенко. - Режим доступу : <http://www.hist.msu.ru/Labs/UkrBel/kryzys.doc>.

29. Тимошенко Л. В. Магістерська дисертація Миколи Костомарова про Берестейську унію / Л. В. Тимошенко // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Історія. - 2001. - Вип. 56. - С. 88-92.

30. Чалая Т. П. Н. И. Костомаров (1817-1885 гг.): общественно-политические взгляды и деятельность [Електронний ресурс] : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. ист. наук : 07.00.02 / Т. П. Чалая. - Воронеж, 2006. - 19 с. - Режим доступу : <http://dis.podelise.ru/text/index-53468.ht>.

31. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні [Електронний ресурс] / Д. Чижевський. - К., 1992. - 230 с. - Режим доступу : <http://litopys.org.ua/chyph/chyph.htm>.

32. Ясь О. В. Надати історичної привабливості роману... Творче кредо Миколи Костомарова [Електронний ресурс] / О. В. Ясь. - Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/uk/article/ukrayina-incognita/nadati-istoriyi-privablivosti-romanu>.

33. Яценко М. Т. Костомаров - фольклорист і літературознавець [Електронний ресурс] / М. Т. Яценко // Костомаров М. І. Слов'янська міфологія / [упоряд., приміт. І. П. Бетко, А. М. Молотай; вступна ст. М. Т. Яценка]. - К. : Либідь, 1994. - С. 5-43. - Режим доступу : <http://litopys.org.ua/kostomar/kos01.htm>.

Левицкая Оксана,

аспирант кафедры культурологии

Национального педагогического университета им. М. П. Драгоманова, г. Киев

ПЕРЕОСМЫСЛЕНИЕ СОДЕРЖАНИЯ И ЗНАЧЕНИЯ ПЕРВОЙ ДИССЕРТАЦИИ Н. И. КОСТОМАРОВА "О ПРИЧИНАХ И ХАРАКТЕРЕ УНИИ В ЗАПАДНОЙ РОССИИ"

В статье рассматривается первая магистерская диссертация Н. И. Костомарова "О причинах и характере унии в западной России" как уникальное произведение, в котором впервые центральной проблемой для автора стала народная история. Проанализированы действительные причины ликвидации диссертации и ее значение для исторической науки. Нами рассмотрено содержательное наполнение текста и основные проблемы, которые поднимаются автором и не принимались во внимание учеными ранее.

Ключевые слова: Брестская уния; идеология; униеведческая позиция; религия; соборы; национальность; самоидентификация; культура; православие; католицизм; униатская церковь.

Levytska Oksana,

Postgraduate student at the Department of Culturology

National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv

CONTENT'S RETHINKING AND MEANING OF THE M. I. KOSTOMAROV'S FIRST THESIS WORK "ABOUT CAUSES AND NATURE OF THE CHURCH UNION IN WESTERN RUSSIA"

Kostomarov's scientific activity has begun from the theme of the Church Union of Berestia proclaimed in 1596. Since then began the history of scientific searches of the talented historian, publicist, ethnographer, poet, polemicist and publicman who got a rightful place in the cultural and scientific expanse of Ukraine only recently. Potential of his work is so inexhaustible that inspite of amount materials devoted to his personalia a lot of problems that were posed by him remained inelaborate. His first thesis work is as an example. We are of the opinion that it is a unique work where an author expounded his views to the meaning of the folk history for the first time, being influenced by the prominent persons of the scientific world thought. The thesis work was forgotten by the scientists undeservedly because of the setted stereotypes in a historiography that refered it to the only one unsuccessful Kostomarov's work.

The object of an article is a content's rethinking and meaning of M.Kostomarov's master thesis work "About reasons and character of the Church Union in Western Russia". It is an important task for us to revise records about de minimis of the master's thesis as a scientific work and to prove originality of the text's subject matter that is entitled to be alongside of the other author's accepted works. It is also necessary to determinate actual reasons of the master's thesis work liquidation, its content's analysing and concern of the thesis work.

While analysing the content's thesis work we have found how the historian's scientific opinion became and disclosed his views' novelty. Also his retirement from the scientific standards of the problem's vision were closely associated with the official Russian historical doctrine. Political-ideological reasons gave rise for liquidation of the first author's scientific work.

The Church Union of Berestia was the event werethought an author disclosed the importance of religious aspect for historical science as the event of religious trend that caused radical changes in society's life. It is of interest that not only historical, political and social factors were examined by an author in union's history but he also added psychological and binded them with a mental unicity of the Ukrainian ethnos where nationality and religiousness are identical concepts. Only through a random coincidence the first Kostomarov's thesis work has been ignored by modernity scientists and it orientation on union has denied. In this research we were trying not only to prove work's historical value of the prominent historian but also value and unicity of the content-related filling for theological opinion of Ukraine.

Key words: Beresteyska union; ideology; unionlogical position; religion; cathedrals; nationality; self-definition; culture; orthodoxy; catholicism; Uniate church.

REFERENCES

1. Autobiography Mykola Kostomarov (1885), Russkaia mysl, Moscow, pp. 190-224, available at: http://starietknigi.info/Zhurnaly/Russ_mysl/Russkaya_mysl_1885_05.pdf (rus).
2. Aizenshtok I. (undated), Persha dysertatsiia Kostomarova: materialy pro spalennia yoho dysertatsii v 1842 rotsi, *Vernadsky National Library*, file №361, pp. 21-27 (ukr).
3. Hrushevskiy M. S. (1928), With journalistic writings of Kostomarov, *Naukovo-publitsystychni i polemichni pysannia Kostomarova zibrani zakhodom Akadem.komisii ukrainskoi Istoriohrafii*, State Publishing House Ukraine, Kyiv, pp. I-XVII (ukr).
4. De-Pule M. (1874), *Vestnik Yevropy*, 1 (January), pp. 75-116 (ukr).
5. Drahomanov M. (1901), *Works Shevchenko scientific society*, Lviv, pp. 7-25 (ukr).
6. Ynnokentyi, archbishop of Kherson and Tauride (1878), *Russkaia starina*, 23 (November), pp. 367-369 (rus).
7. The historical monographs and studies Kostomarov's (1872), A.Transhel Publ., Saint Petersburg, pp. 345-462 (rus).
8. Kyian O. (1993), Researcher opponent Kostomarov's, *Kyivska starovyna*, Kyiv, 4 (July-August), available at: <http://www.ursr.org/ks/93/04/html/pages.html> (ukr).
9. Kopylov S. A., Epistolary academic historians as historiography source, available at: http://esteticamente.ru/portal/Soc_Gum/Npkpnu/Ist/2008_18/18.15%20Kopylov.htm (ukr).

10. Kostomarov M. I. (1990), Kremutsyi Kord, in: *Works*, Dnipro, Kyiv, book 1, pp. 291-330 (ukr).
11. Kostomarov M. I. (1990), Pereiaslavska nich, in: *Works*, Dnipro, Kyiv, book 1, pp. 217-275 (ukr).
12. Kostomarov M. I. (1990), Sava Chalyi in: *Works*, Dnipro, Kyiv, book 1, pp.166-217 (ukr).
13. Kostomarov M.I. (1994), *Slovianska mifolohiia. Vybrani tvory z folklorystyky y literaturoznavstva*, Lybid, Kyiv, pp. 428-651 (ukr).
14. Kostomarov N. I. (1928), *Naukovo-publitsystychni i polemichni pysannia Kostomarova zibrani zakhodom Akadem.komisii ukrainskoi Istoriohrafii*, State Publishing House Ukraine, Kyiv, pp. 2-141 (ukr).
15. Kostomarov N. I., South Rus in the late 16th century, available at: <http://www.sedmitza.ru/lib/text/438895/> (rus).
16. Korsunov A.A. (1890), *Russkiy arkhiv*, 10, pp. 199-222 (rus).
17. Krasnykov A.N. (1996), *Klasiki myrovogo religiyevedenya. Antologiya*, Kanon+, Moscow, book 1, 17 p. (rus).
18. Krypiakievych I. P. (1932), *History of Ukrainian Culture*, Lviv, pp. 322-338, available at: <http://elib.nplu.org/view.html?id=124> (ukr).
19. Markevych A. Kostomarov Nikolai Ivanovych, *Most biographical encyclopedia*, available at : http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/61830/%D0%9A%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B2 (rus).
20. Mykheeva V. V. (2007), Nikolai Yvanovych Kostomarov v Kharkove (1883-1844). Nachalo puti, Kharkiv, pp. 18-146 (rus).
21. Nedavnia O. V., *Greek-katolitsyzm in the context of Ukrainian spiritual self between the Christian East and West*, available at: <http://library.nuft.edu.ua/ebook/file/nedavnnya589.pdf> (ukr).
22. Pinchuk Yu. A. (2012), *Vybrani studii z kostomarovoznavstva*, Ukrainian Institute of Archaeology and Literature of Grushevskii's, Kyiv, pp. 131-134 (ukr).
23. Romanticism and Messianism in Kostomarov of history, available at: <http://art-yukh:livejournal.com|3307.html> (ukr).
24. Smyrnov A. F. (2003), in *Kostomarov N. I. Russian history in the lives of its principal figures. The 3-book.*, Moscow, book 1, pp. 7-84 (rus).
25. Stokolos N., Sheretiuk R., Destroying the achievements Uniate church in Right-Bank Ukraine on the eve of its official abolition in 1839, available at: <http://vuzlib.com/content/view/1597/52/> (ukr).
26. Sukhomlinov M. I. (1877), *Drevnaya i novaya Rossiya*, 1, pp. 42-55, available at: http://starienigi.info/Zhurnaly/DNR/Drevnjaja_i_novaja_Rossija_1877_01_04.pdf (rus).
27. Tymoshenko L. Council of Brest in October 1596. historiographical experience, available at: http://www.shron.chtyvo.org.ua/Tymoshenko_Leonid/Beresteiski_sobory_u_zhovtni_1596r.pdf (ukr).
28. Tymoshenko L., The crisis of the church life of the Kiev Orthodox Metropolis at the end of the XVI century. as the cause of the Union of Brest, available at: <http://www.hist.msu.ru/Labs/UkrBel/kryzys.doc> (rus).
29. Tymoshenko L. V. (2001), Master's thesis Mykola Kostomarov of Brest Union, *Visnyk KNU im.T.Shevchenka*, pp. 88-92 (ukr).
30. Chalaia T. P. (2006), *N. Y. Kostomarov (1817-1885): socio-political views and activities*, Abstract of thesis for the degree of candidate of history sciences in specialty 07.00.02, Voronezh, 19 p. (rus).
31. Chyzhevskiy D. (1992), *Narysy z istorii filosofii na Ukraini*, Kyiv, 230 p., available at: <http://litopys.org.ua/chyph/chyph.htm> (ukr).
32. Yas O. V., Provide historical novel attraction..., available at: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/ukrayina-incognita/nadati-istoriyi-privablivosti-romanu> (ukr).
33. Yatsenko M. T. (1994), in *Kostomarov I. M. Slavic mythology*, Kyiv, pp. 5-43, available at: <http://litopys.org.ua/kostomar/kos01.htm> (ukr).

© Левицька Оксана

Надійшла до редакції 06.04.2015

УДК 940.1:94(395.6)

ЛИТВИНЕНКО ВІТАЛІЙ,

Маріупольський державний університет

ВІРМЕНСЬКІ НАРАТИВИ XIII - ПОЧАТКУ XIV ст. ЯК ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ДРУГОГО ТА ТРЕТЬОГО ХРЕСТОВИХ ПОХОДІВ

У статті аналізуються свідчення вірменських істориків XIII - початку XIV ст. відносно подій хрестових походів 1147 - 1149 рр. і 1189 - 1192 рр.; визначено специфіку традиції історіописання, яка була притаманна середньовічним вірменським хроністам. На основі джерелознавчого дослідження з'ясовано рівень достовірності повідомлень вірменських наративів, ступінь їхньої об'єктивності та інформативності.

Ключові слова: вірменські наративи; хрестові походи; джерелознавство.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Наукова розробка джерел з історії хрестових походів ведеться щонайменше впродовж останніх чотирьох століть. Ураховуючи цей факт, з упевненістю констатуємо, що за цей

час була здійснена по-справжньому титанічна науково-дослідницька робота - створені самостійні та комп'ютерні зведені праці, що підсумовували результати, отримані при вивченні найбільш значних текстів з історії